

Rapportage

Verlosserkerk Bussum

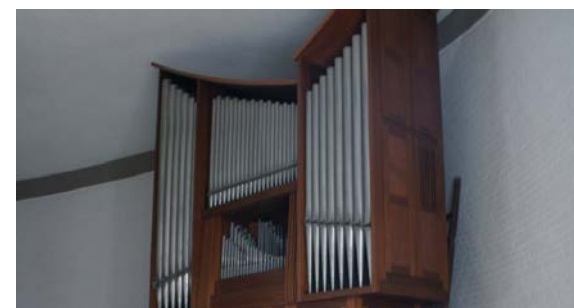
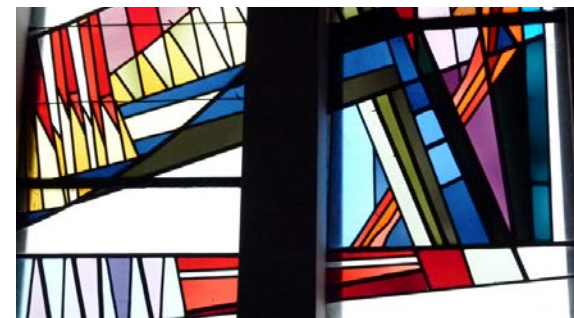
Bouwhistorische verkenning, waardestelling & transformatie-advies

Zwolle, 14 juli 2021, v4

Afb. 1 Afbeelding voorzijde: aanzicht kerkcomplex in 1957 (bron: Forum).

Inhoudsopgave

Inleiding5
Algemene gegevens7
1. Stedenbouwkundige context9
Ligging9
Ontwikkeling9
Latere ontwikkelingen	11
2. Cultuurhistorische context.	15
3. Architectuurhistorische context	15
Beknopte bouwgeschiedenis en typologie	15
Architectonische verschijningsvorm	15
Een maatschappij zonder begrenzing	27
Nielsen, Spruit en Van der Kuilen	27
4. Waardering	31
Monumentwaarden	31
Transformatieruimte.	35
5. Conclusie & aanbevelingen.	37
Bijlage 1 - redengevende omschrijving	39
Colofon	45

Afb. 2 Ansichtkaart enkele jaren na de bouw, toen de groenaanleg tot wasdom was gekomen. Links het ontmoetingscentrum, rechts de pastorie (bron: Historische Kring Bussum).

Inleiding

Het complex van de Verlosserkerk staat op de hoek van de Lorentzweg en de Centuurbaan aan de zuidoostkant van Bussum. De kerk werd in 1956 gebouwd in late expressionistische vormen naar een ontwerp van Chr. Nielsen, J.H. Spruit en W. van der Kuilen. Vanwege de opvallende vorm kreeg de hervormde kerk de bijnaam Scheepjeskerk; de kerkruimte is een sobere ovale kerkzaal met een deels ingebouwde klokkentoren, pastorie en diverse multifunctionele nevenruimten ('Het Trefpunt'). In de expressieve vorm en opzet was de kerk destijds een koploper in de wederopbouwperiode.

In 1998 zijn met name de nevenruimten van de kerk grondig verbouwd. Sinds 1 mei 2005 maakt de kerk onderdeel uit van de Protestantse Gemeente Bussum. De kerkenraad van de PKN Bussum heeft besloten dat de Wilhelminakerk met ingang van 1 januari 2020 weer als wijkkerk dienst gaat doen en dat de Verlosserkerk buiten gebruik wordt gesteld met ingang van 1 januari 2020.

De kerk met bijbehorend zalencentrum is in 2015 aangewezen als gemeentelijk monument. De monumentale waarden verdienen aandacht bij mogelijke aanpassingen, herbestemming en/of duurzaamheidsmaatregelen. De pastorie valt buiten de bescherming en daarmee ook buiten

het gevraagde onderzoek. Wel is de pastorie als onderdeel van de stedenbouwkundige opzet meegenomen.

De redengevende omschrijving is in bijlage 1 opgenomen. De redengevende omschrijving is uitgebreid, maar de kerk en het ontmoetingscentrum zijn destijds alleen vanaf de openbare weg bekeken. Voor een goede onderbouwing van de herbestemming en verbouwingsplannen is een bouwhistorisch onderzoek met waardestelling van belang.

In opdracht van de Protestantse Gemeente Bussum heeft Het Oversticht een waardestellend onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek heeft zijn weerslag gekregen in voorliggend rapport. De resultaten zijn gebaseerd op literatuur- en archiefonderzoek en onderzoek ter plekke. Het veldwerk heeft plaats gevonden op 29 januari 2021. Alleen de kerkzaal en de centrale hal zijn bezocht; de aan de centrale hal grenzende ruimtes konden niet worden bezocht.

Vanwege de door de overheid afgeroepen veiligheidsmaatregelen in verband met Covid kon het archiefonderzoek niet fysiek plaatsvinden. Door de inzet van de archiefmedewerkers hebben we veel materiaal toegestuurd gekregen. Van het uitbreidingsplan van de wijk kwam alleen een globale kaart boven water, geen survey.

Het rapport geeft in hoofdstuk drie weer wat de monumentale waarden en kwaliteiten zijn van het gebouw. De waardering is gebaseerd op de Richtlijnen Bouwhistorisch onderzoek 2009, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen hoge, positieve en indifferente monumentwaarden.

drs. Mascha van Damme & drs. Marjanne Statema
Zwolle, maart 2021

Afb. 3 Westelijk aanzicht van de kerk eind januari 2021.

Algemene gegevens

Opdrachtgever

Protestantse Gemeente Bussum
H.A. Lorentzweg 59
1402 CC Bussum

Contactpersonen:

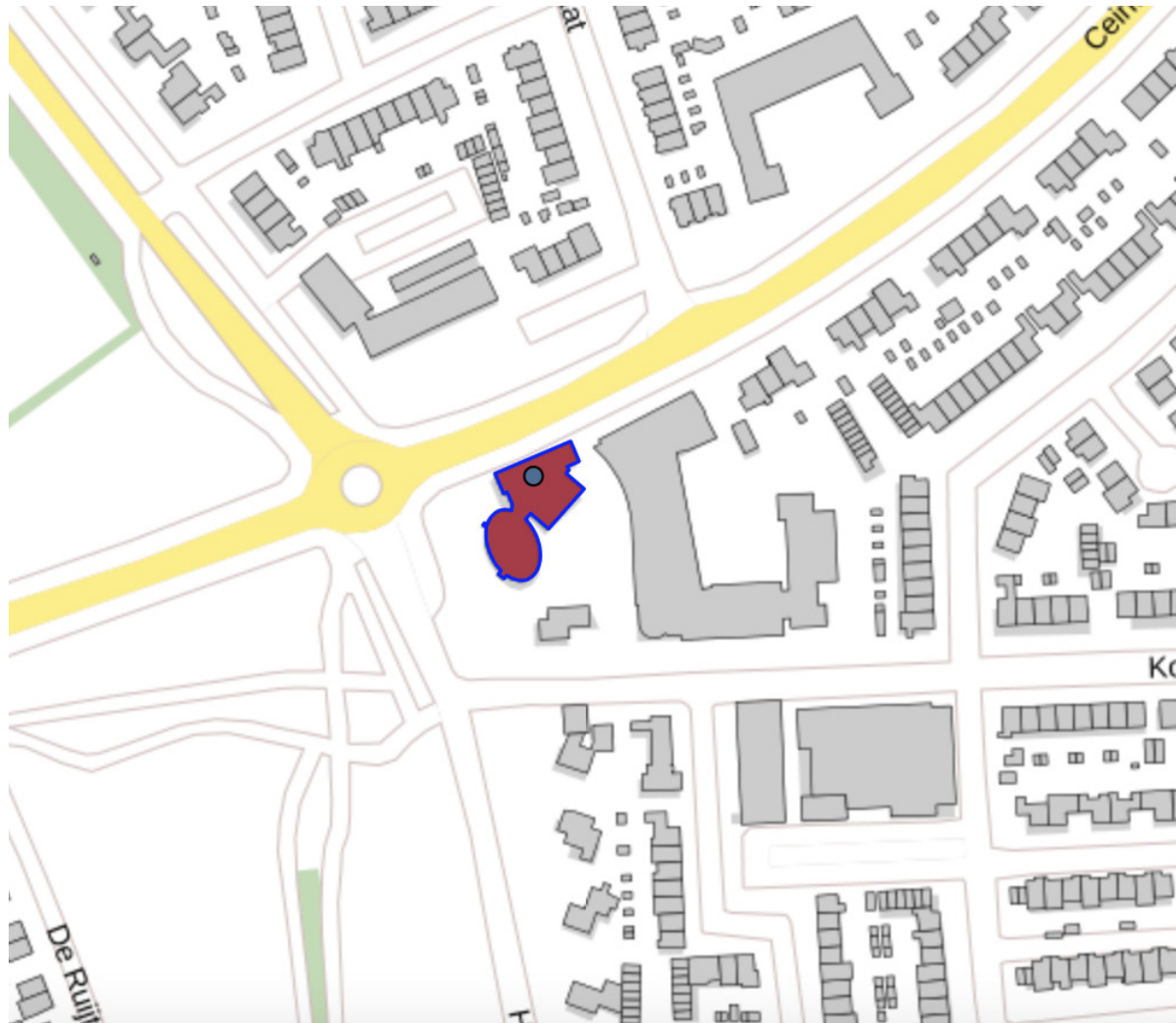
- dhr. J.M. Dekker, voorzitter college van Kerkrentmeesters
- dhr. B.L.G. Bakker, secretaris college van Kerkrentmeesters

Onderzoeksubject

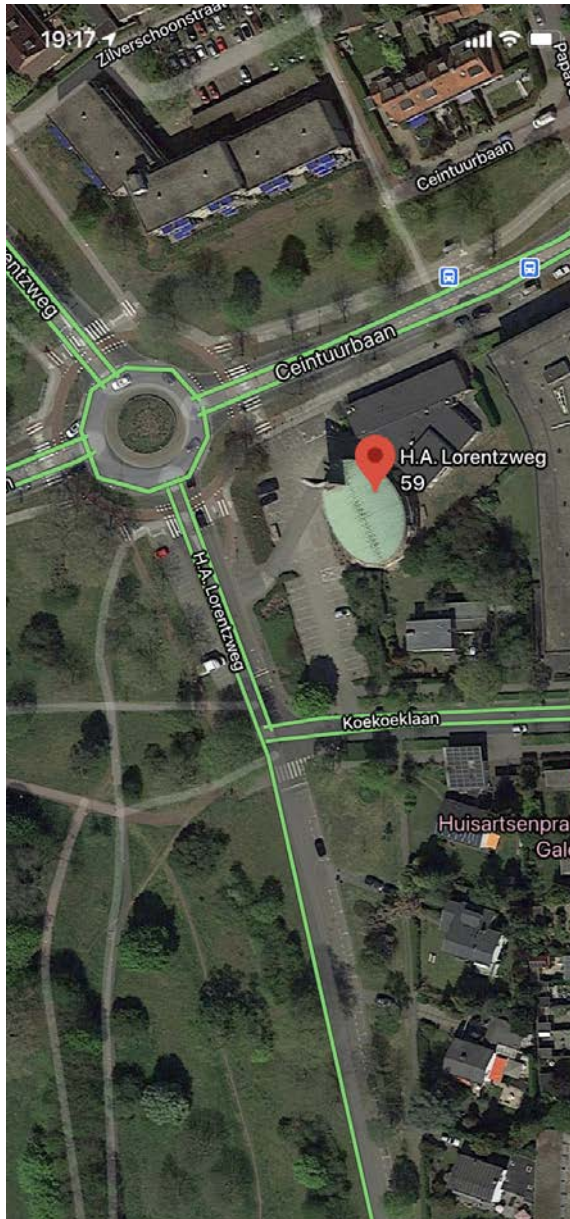
De Verlosserkerk
H.A. Lorentzweg 59
1402 CC Bussum

Opdrachtnemer

Het Oversticht
Contactpersoon: Mascha van Damme
mascha.vandamme@hetoversticht.nl
06 55 747239

Afb. 4 Uitsnede kadastrale situatie (BAG viewer).

Afb. 5 Huidige aanblik locatie via Google sateliet.

Afb. 6 Zuidzijde van Bussum op de topografische kaart van omstreeks 1932 (Topotijdreis).

Afb. 7 In close up de locatie van de kerk en de omringende wijk omstreeks 1960 (Topotijdreis)

Afb. 8 Herzien uitbreidingsplan 1948 (gemeente Bussum). In de rode cirkel de locatie van de kerk op de hoek van de H.A. Lorentzweg en de Centuurbaan en aan de noord-zuid georiënteerde groenvoorziening (Historische Kring Bussum).

Stedenbouwkundige context

Inleiding

De Verlosserkerk met ontmoetingscentrum en pastorie is tot stand gekomen naar een ontwerp uit 1953 van het Amsterdamse architectenbureau Chr. Nielsen, J.H.C. Spruit en W. van der Kuilen. Het ensemble maakt deel uit van de naoorlogse uitbreidingswijk Oostereng. Het terrein is op de zuidoosthoek van het kruispunt Ceintuurbaan en H.A. Lorentzweg gesitueerd. Aan de zuidzijde wordt het terrein begrensd door de Koekoeklaan.

Ontwikkeling

Het uitbreidingsplan 'Zuid' uit 1939 werd in 1948 ten zuiden van de Kamerlingh Onnesweg herzien. De hoofdopzet met de groene scheg en de oost-west georiënteerde Ceintuurbaan bleef gelijk, de invulling werd eigentijds vormgegeven en heeft zijn wortels in de Wijkgedachte. Dit planmatige instrument zette de woonwijk centraal in een hiërarchische ordening van de stad in woonblokken, buurten en wijken, uitgebreide groenvoorzieningen werden geïntegreerd.

De menselijke schaal van de woonwijk bood een omgeving waarin het gemeenschapsbesef zich kon ontwikkelen. Aan dergelijke naoorlogse stedenbouwkundige plannen ging veelal een survey vooraf. Dit was een onderzoek naar de verschillende soorten bewoners en hun behoeften aan

algemene voorzieningen, bijzondere gebouwtypes, zoals scholen en kerken, en aan groenvoorzieningen, maar ook werden afstanden bepaald. Waar kan het beste een winkelcentrum komen, zodat het voor iedereen makkelijk bereikbaar is? Of een park of een kerk? Hoever is het lopen van de woning naar een speelplaats? Alles werd nauwkeurig doorgerekend. Voorzieningen, zoals winkels, gezondheidscentra en scholen werden vaak geclusterd en centraal gesitueerd. Karakteristiek zijn bovendien de nieuwe verkavelingsmethoden, zoals de ruim opgezette strokenbouw van woningen met rondom groen. Naast bijvoorbeeld de geschakelde situering van dergelijke stroken werd met de terreinen voor openbare en bijzondere gebouwen (o.b.g.-terreinen), zoals kerken, levendigheid in het plan gebracht. De terreinen waren bedoeld als hoogtepunten in het plan; niet alleen letterlijk door een toren, maar ook als solitaire composities.

Geheel volgens de vooroorlogse verzuiling werden voor de grootste geloofsgemeenschappen kerken gebouwd. Het Bussumse uitbreidingsplan uit 1948 voorzag in drie kerken, alle aan de Ceintuurbaan gelegen. De Gereformeerde Zuiderkerk (inmiddels afgebroken) werd bij de kruising van de Laarderweg tot stand gebracht, evenals de rooms-katholieke Jozefkerk. De Hervormde

Verlosserkerk kwam op een meer beeldbepalende plek terecht; het terrein op de zuidoosthoek van het kruispunt Ceintuurbaan en H.A. Lorentzweg en daardoor enerzijds grenzend aan een belangrijke bovenwijkse oost-west route en anderzijds aan de groene scheg die vanuit de Bussumerheide de wijk insteekt en zo de groengebieden, de Groene Long en De Kuil, verbindt.

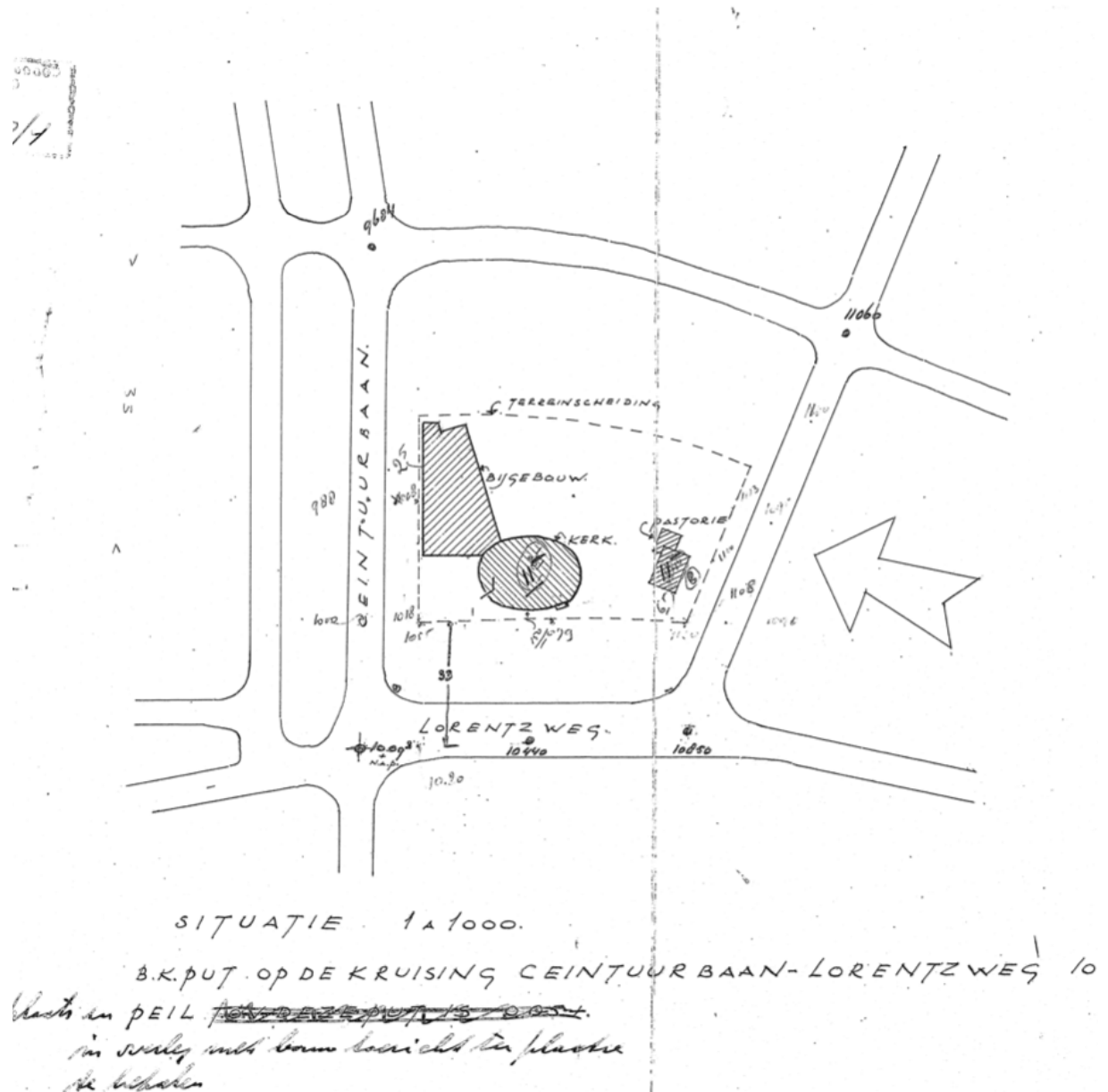
Vermeldenswaardig is de 'bufferstrook' voor het kerkgebouw met het voorplein en het parkeerterrein, aansluitend op de groenstrook die voor de vrijstaande woningen ten zuiden van het kerkgebouw is gerealiseerd. Oorspronkelijk was het voorplein duidelijk gescheiden van de weg door een zig-zag georiënteerde haag, maar sloot daarmee wel aan op de inrichting van de Groene Long, die zich kenmerkte door gras met her en der een bossage. In de loop der tijd is de haag gereduceerd tot een klein plantsoen ten gunste van meer parkeerplaatsen. De inrichting van de Groene Long is begin jaren '70 van de 20ste eeuw aangepast naar een meer landschappelijke aanleg. De oorspronkelijke opzet van het kerkterrein met verschillende bouwvolumes en veel licht, lucht en vooral groen is verder nog duidelijk herkenbaar.

Het ensemble weerspiegelt met het blokvormige bouwvolume aan de noordkant de bebouwing aan

10

de Ceintuurbaan, maar vormt vanaf de Groene Long gezien een markant herkenningspunt en vertelt door de ovaalvormige opzet met het opvallende koperen dak een heel eigen verhaal. De kerkzaal fungeert als een autonoom object met de klokkentoren als extra stedenbouwkundig accent. De pastorie aan de zuidzijde heeft zijn functionele relatie met de kerk verloren, niettemin is de oorspronkelijke opzet ook hier goed herkenbaar. De later tot stand gebrachte, fors bemeten bebouwing grenzend aan de oostzijde van het terrein, doet enigszins af aan oorspronkelijke open opzet en verreikende zichtlijnen.

Afb. 10 Situatie bij de bouwtekeningen uit 1955 (archief gemeente)

Afb. 11 Het bouwbord tijdens de bouw van de Verlosserkerk (Historische Kring Bussum).

Cultuurhistorische context

Wederopbouwkerken (1945-1965)

De behoefte aan nieuwe kerkgebouwen was direct na de bevrijding zeer groot: tijdens de oorlogsjaren waren in totaal zo'n tweehonderd kerken verwoest en ten minste zevenhonderd zwaar beschadigd. De grootste opgave bleek echter niet in herstel van het bestaande te liggen, maar in de bouw van nieuwe kerken in de talloze uitbreidingswijken van de wederopbouw. Architecten, theologen en gelovigen bespraken in diverse verbanden het vraagstuk van de naoorlogse kerkbouw.

Tegelijkertijd vonden in zowel de rooms-katholieke als de protestante geloofsleer uitgebreide vernieuwingen plaats. De Hervormde Kerk liep voorop. Nieuwe richtlijnen waren vooral gericht op het interieur dat een sober en introvert karakter moest hebben. De essentie van het kerkgebouw was dan ook de kerkzaal (waar de ontmoeting tussen God en de gemeente plaatsvond) als één ongedeelde ruimte, het liefst in 'overmaat', omdat het immers boven het gewone uitsteeg. Ramen waren niet voor zicht naar buiten, maar voor de lichtval naar binnen, voor het lezen van de Schrift. Het liturgisch centrum met de kansel (het Woord), de avondmaalstafel en het doopvont moest één geheel vormen met de ruimte voor de gelovigen, waarin het bankenplan een belangrijke rol speelde. Daarnaast werd geëxperimenteerd met

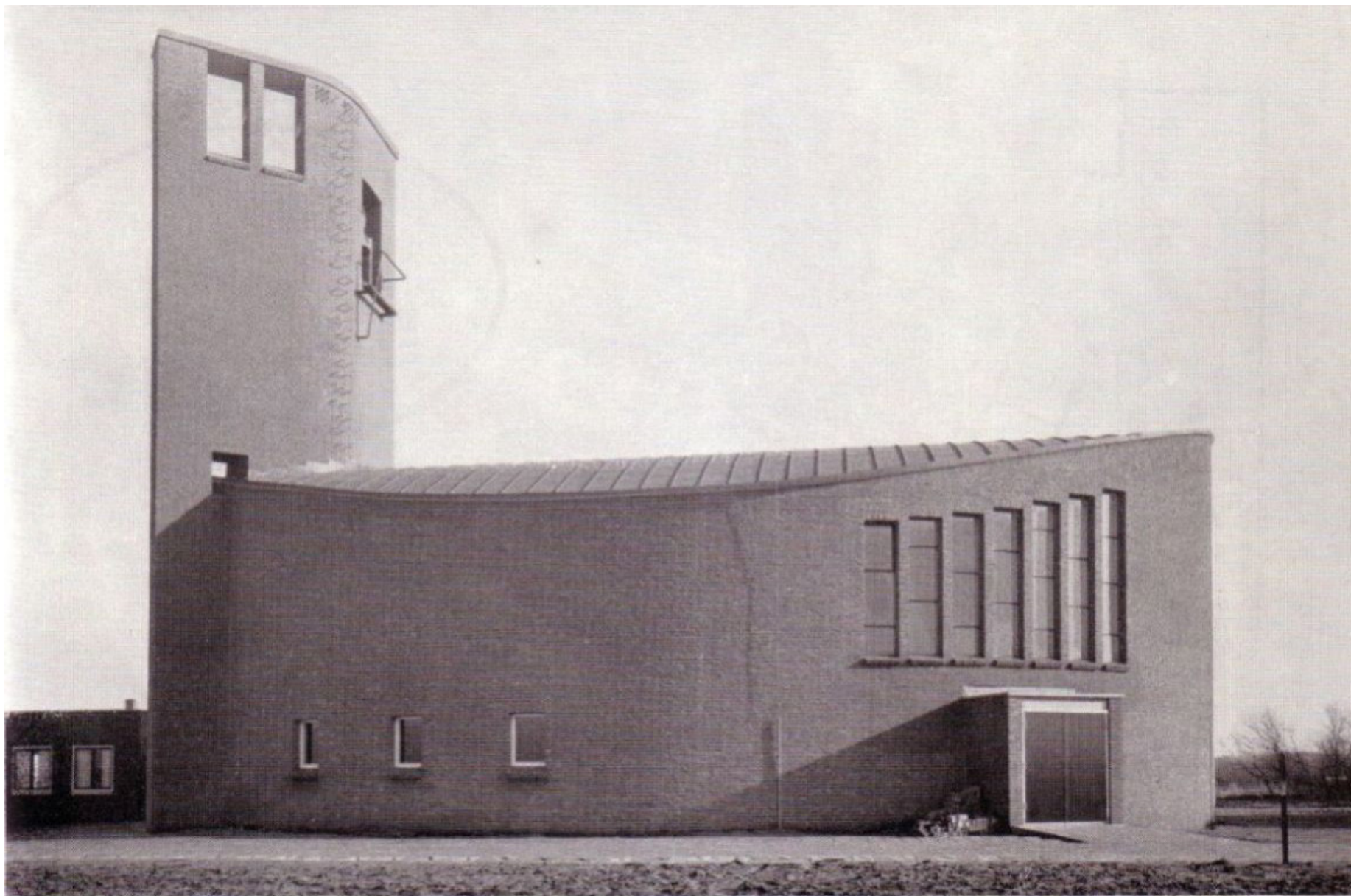
de vorm van de kerkplattegrond en de opstelling van de banken. In de afwijzende houding van de Protestanten ten aanzien van beeldende kunst kwam langzaam verandering. In de naoorlogse kerkbouw droegen kunstuitingen bij aan de geloofsbeleving. Een ander aspect van de naoorlogse kerkbouw is het belang van nevenruimten bij de kerk. Deze ruimten kregen een aparte ingang, boden ruimte voor ontmoeting, verenigingswerk en kerkenraad en golden als overgangsräume tussen de buitenwereld en de kerk.

Vervolgens moest de vraag 'Hoe moet zo'n kerk eruit zien om ook als kerk te worden herkend?' beantwoord worden. Chr. Nielsen, destijds een van de vooraanstaande kerkenbouwers, gaf in een interview met het *Katholiek Bouwblad* bij het gereedkomen van de kerk aan, dat dit geen eenvoudige vraag was. Het was in ieder geval geen bouwkundig probleem. Hij stelde dat het in eerste instantie van belang is wat voor kerk de gemeente nodig heeft, welk gebruik zij zich voorstelt. Hierin is het functionalistische adagio van 'form follows function' te herkennen. Hoe die vorm verder uitgewerkt zal worden, vertelde hij, dat wordt bepaald door de ligging van het terrein, hoe de omringende bebouwing eruit ziet en het beschikbare budget. In Bussum moest rekening worden gehouden met de ligging aan een uitgestrekt terrein enerzijds

en flat- en villabouw anderzijds. De oplossing was een autonoom bijna sculpturaal object dat zich in alle aspecten onderscheidt van de omgeving. Het ontwerp bleek landelijk een van de koplopers.

Ontkerkelijking

Vanaf de jaren zestig in de vorige eeuw heeft de ontkerkelijking steeds grotere vormen aangenomen. Zo groot zelfs dat veel kerken sindsdien zijn gesloopt. Omdat wederopbouw- architectuur lange tijd op weinig waardering kon rekenen, lag behoud of hergebruik niet in de lijn der verwachting. Zo werd de Zuiderkerk in 1999 overbodig en is inmiddels afgebroken. In 1995 werd de gemeente van de Verlosserkerk onderdeel van de Samenop-Weg-gemeente te Bussum, sinds 1 mei 2005 van de Protestantse Gemeente Bussum. Tekenend voor de herwaardering van de wederopbouwkerk is de toekenning van de status als beschermd monument naar aanleiding van het verzoek van Stichting Cuypersgenootschap in 2009. Bovendien verzocht de Stichting destijds het College van Burgemeester en Wethouders van Bussum toe te zien op strenge randvoorwaarden bij een mogelijke herbestemming. Met ingang van 1 januari 2020 is de kerk buiten gebruik gesteld.

Afb. 12 Het kerkgebouw vlak na de oplevering, gezien van af de H.A. Lorentzweg (bron: Forum 1/2, 1957).

Architectuurhistorische context

Korte bouwgeschiedenis en typologie

De kerk en ontmoetingsruimte werden in 1956 gebouwd als derde kerkgebouw van de Hervormde Gemeente in opdracht van de Kerkvoogdij Hervormde Gemeente Bussum. De bouwpastoor was Ds. J.A.G. van Zanten, die ook de eerste steen legde. De tweede steen werd gelegd door J. Vrielink, president-kerkvoogd. De kerk werd op 6 december 1956 in gebruik genomen. Aannemersbedrijf was Gebr. Stekelenburg uit Utrecht. De pastorie, die tot dezelfde ontwerpopdracht behoorde, was in 1960 gereed.

De kerkzaal is op een ovale plattegrond opgetrokken en in het midden van het ruime perceel gesitueerd. Via een centrale hal is het éénlaagse rechthoekige bouwvolume aan de Ceintuurbaan verbonden met de kerkzaal. De hal wordt aan de westzijde ontsloten. Oorspronkelijk was het plat afgedekte éénlaagse bouwvolume van west naar oost ingedeeld met een ruimte voor de kerkenraad, toiletten met een bergruimte aan de straatzijde en een ontmoetingsruimte met een podium dat van licht werd voorzien door een raampartij aan de zuidzijde, grenzend aan de binnentuin. Aan die zijde was ook een kleine ruimte voor de predikant ingericht.

In 1997 is naar ontwerp van Architectenburo A.A. Bos en Partners B.V. uit Baarn aan de zuidzijde in de tuin een plat afgedekt éénlaags bouwvolume toegevoegd. Bij deze verbouwing is de predikantenkamer verdwenen, zijn de toiletten aangepast en is het zaaltje met podium verkleind. Achter de hoofdingang werd een portaal gerealiseerd dat met een aantal treden op de centrale hal aansluit. Vanuit het portaal kwam een extra ingang naar de kerkzaal.

De hoofdingang van de kerkzaal is aan de noordwestzijde gesitueerd, aansluitend op een klein portaal onder het balkon met het orgel. De verwarmingsinstallatie werd in de ruimte tussen het portaal en de kerkzaal geplaatst. Vermoedelijk werd de kerkzaal verwarmd met een heater in de wand. Een tweede toegang kwam aan de zuidwestzijde. De banken waren dwars op de lengte van de kerk gesitueerd, gericht op het liturgisch centrum aan de zuidzijde. De kerkzaal is afgedekt met een koperen dak. De zaal voorzag in 500 zitplaatsen.

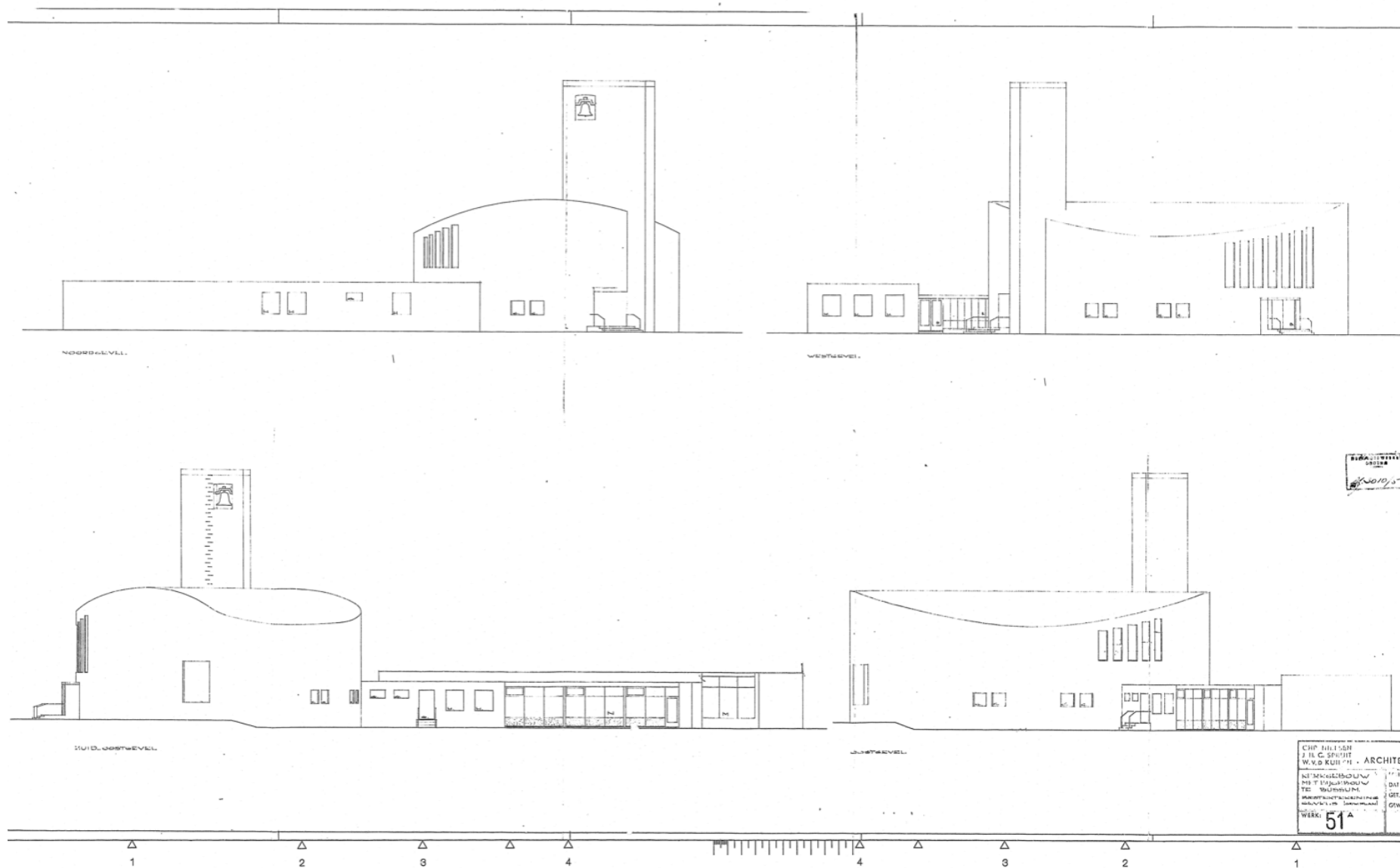
In 2011-2013 is het dak gerenoveerd en zijn de oude glas-in-loodramen uit de Zuiderkerk, die onderdak hadden gevonden in de Verlosserkerk, uit de kerkzaal verplaatst.

Architectonische verschijningsvorm

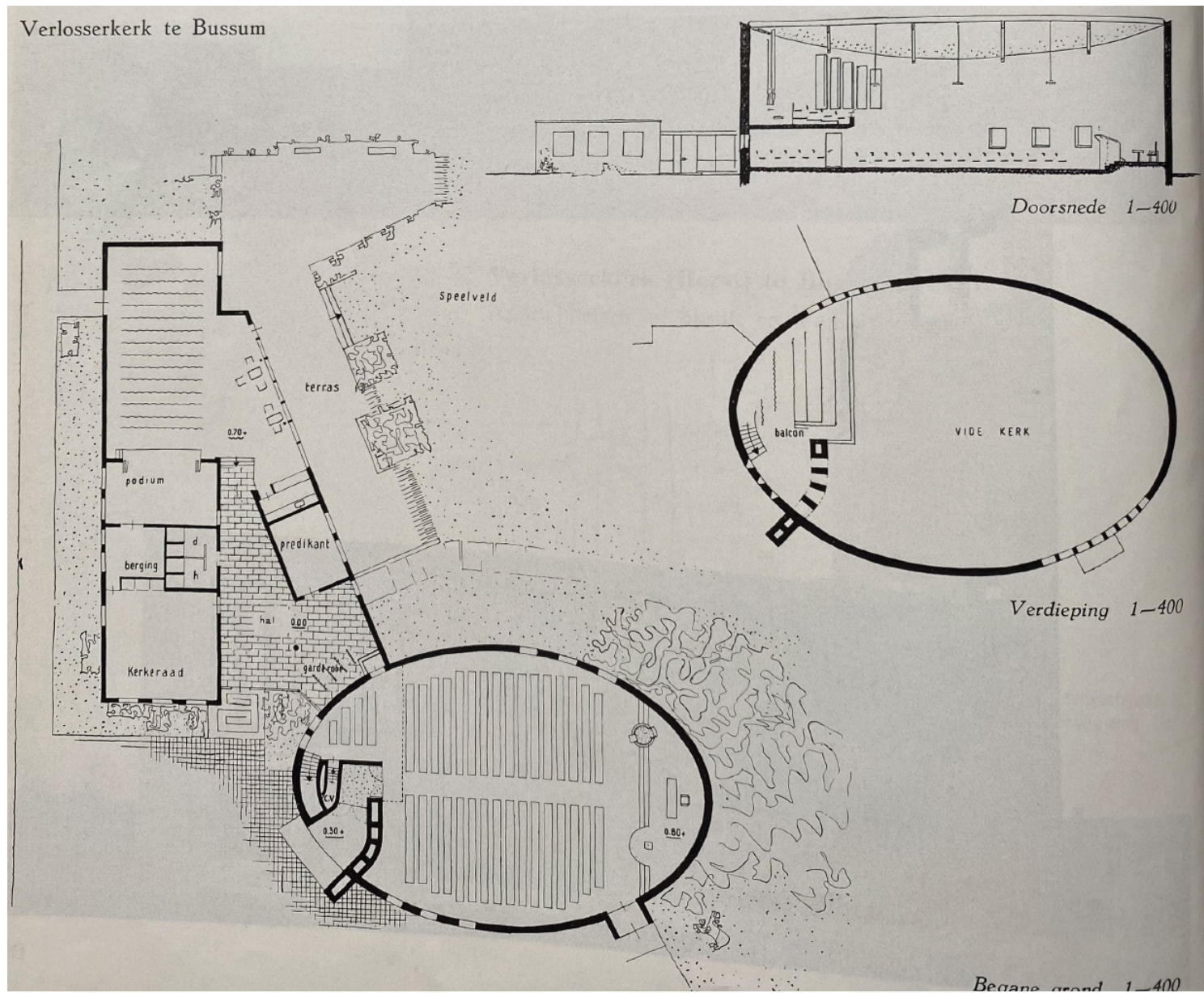
Exterieur

Het ensemble kenmerkt zich door de plastische verschijning van de kerkzaal en het ondergeschikt vormgegeven volume van het ontmoetingscentrum. Karakteristiek voor de kerkzaal is de omgaande gesloten gevel, afgedekt door een strak lijnend koperen dak, doorsneden door een stevige klokkentoren. Het golvende dak – aan de lange zijden wat lager dan aan de uiteinden – loopt naar de noordzijde iets op. In de gebogen wand van de klokkentoren is ruimte uitgespaard voor drie klokken, waarvan alleen de grootste is benut. Vermeldenswaardig is de vierkante uitsparing ter hoogte van de dakgoot, functioneel, maar ook tekenend voor de expressieve benadering van het ontwerp.

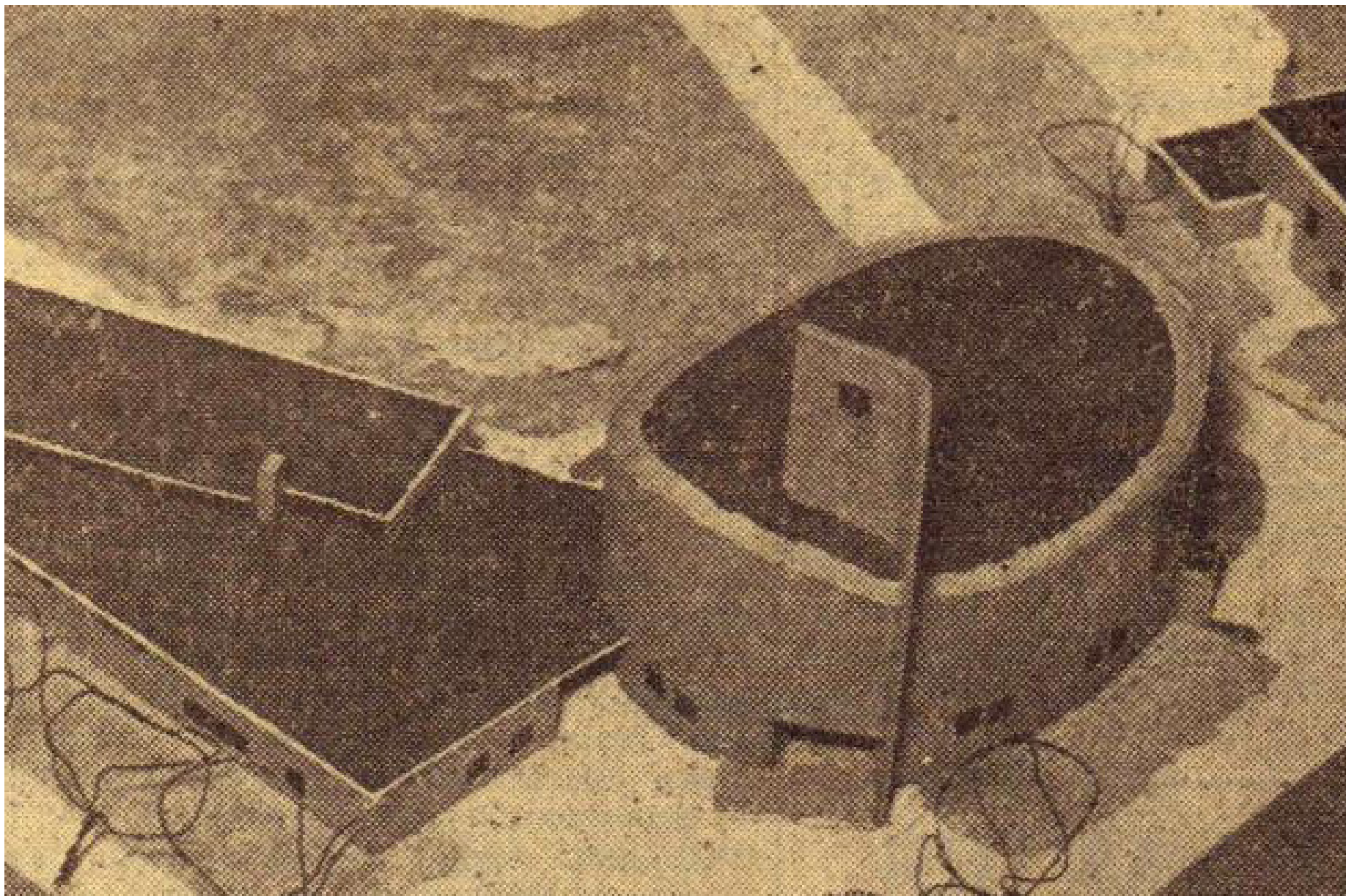
De kerk is met een roodbruine pseudo-handvormbaksteen in een metselverband van twee strekken en een kop opgemetseld. De deur- en vensteropeningen lijken 'uitgesneden' in de gemetselde gevel en weerspiegelen de inrichting van het interieur. Tegen de klokkentoren is op begane grondniveau een portiek geplaatst. De gebogen wand leidt de bezoeker naar de diep geplaatste dubbele houten deuren met een verticale ribbelfprofilering die toegang geven tot een portaal en vervolgens tot de kerkzaal. De portiekwand is voorzien van

Afb. 13 Aanzichten van de Opstandingskerk in Bussum op de bouwtekeningen uit 1955 (archief gemeente).

Afb. 14 Oorspronkelijke plattegrond, zoals gepubliceerd in het blad Forum.

Afb. 15 Maquette van het kerkcomplex. De uiteindelijke opzet verschilt iets van de voorgestelde situatie (bron: Historische Kring Bussum).

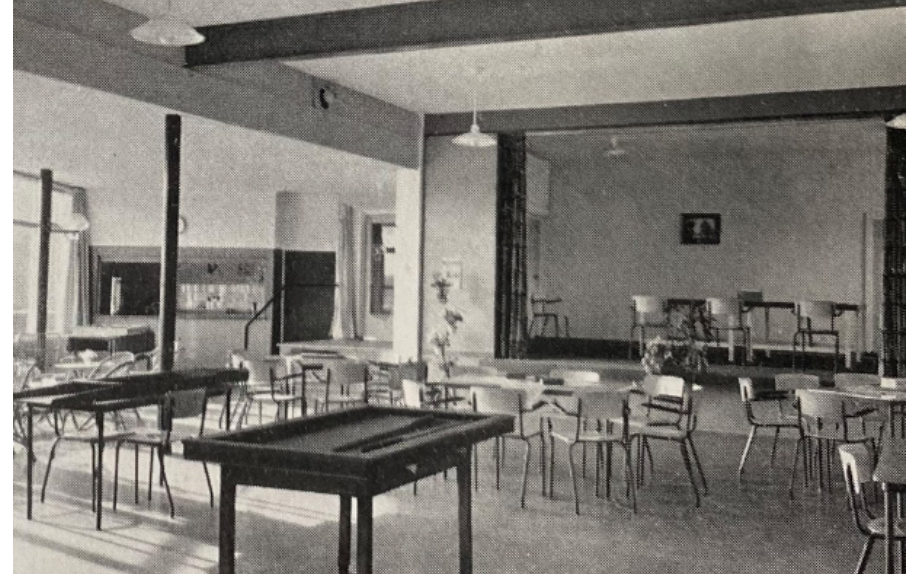
Afb. 19 Het aanzicht van de kerk vlak na oplevering. De entreepartij en de vensters lijken uitgesneden uit de verder gesloten bakstenen gevel (Forum 1/2, 1957).

Afb. 17 Interieur van de kerkzaal met de inrichting en de trekspanten voor de overspanning van de zaal (Forum 1/2, 1957).

Afb. 18 Aanzicht van het complex vanuit het oosten met de lage aanbouw met de multifunctionele ruimtes rechts (Forum 1/2, 1957).

Afb. 16 De inrichting van de zaal in het ontmoetingscentrum met podium en doorzicht richting het westen in de ontmoetingsruimterichting (Forum 1/2, 1957)

Afb. 20 Het aanzicht van de kerkzaal met zijn markante hoofdvorm en opvallend groen koperen dak.

Afb. 21 Zicht op de hoofdentree tot de kerkzaal en de toegang tot ontmoetingscentrum het Trefpunt links.

Afb. 22 Aanzicht van de voormalige kerkraadskamer in ontmoetingscentrum het Trefpunt.

Afb. 23 Gevel van het ontmoetingscentrum langs de Ceintuurbaan. De drie vierkante vensters zijn gewijzigd, zoals het sporen in het metselwerk laten zien.

een natuurstenen naamsteen met de tekst: Verlosserkerk, want hij heeft omgezien naar zijn volken, heeft het verlossing gebracht. Lucas 1.68.

De kapconstructie van de kerkzaal is samengesteld uit licht getoogde houten balken in stalen voeten, waaraan de trekstangen zijn bevestigd. De zaal is op stahoogte verlicht door de drie eenvoudige vierkante vensters aan de west- en oostzijde. Zowel aan de zuidwestzijde als aan de noordoostzijde is een samengestelde raampartij geplaatst, hooggeplaatst en lijnend langs de kap. Het zuidelijke raam markeert de situering van het liturgisch centrum en is voorzien van een glas-abstract in-loodraam, dat een (nog) onbekende voorstelling verbeeld. Het raam is niet gesigneerd, maar doet sterk denken aan de geabstraheerde figuratieve stijl van Berend Hendriks, een kunstenaar waarmee het architectenbureau vaker mee samenwerkte in de kerkenbouw. Het glas-in-loodraam is een goed voorbeeld van de overtuiging dat kunstuitingen bijdroegen aan de geloofsbeleving, die inmiddels zijn opgang had gedaan. Een tweede deurpartij met eveneens dubbele houten deuren is in een erker onder deze raampartij geplaatst.

De centrale hal tussen de kerkzaal en het ontmoetingscentrum is iets teruggeplaatst ten opzichte van de beide bakstenen volumes en kenmerkt zich met de glaspuir door een lichtere en meer transparante vormgeving, waardoor de beide bakstenen volumes visueel van elkaar worden gescheiden.

Deze pui is net als de deurpartij in de loop der tijd vervangen door een exemplaar met een wat grovere detaillering en voorzien van een ondiepe luifel.

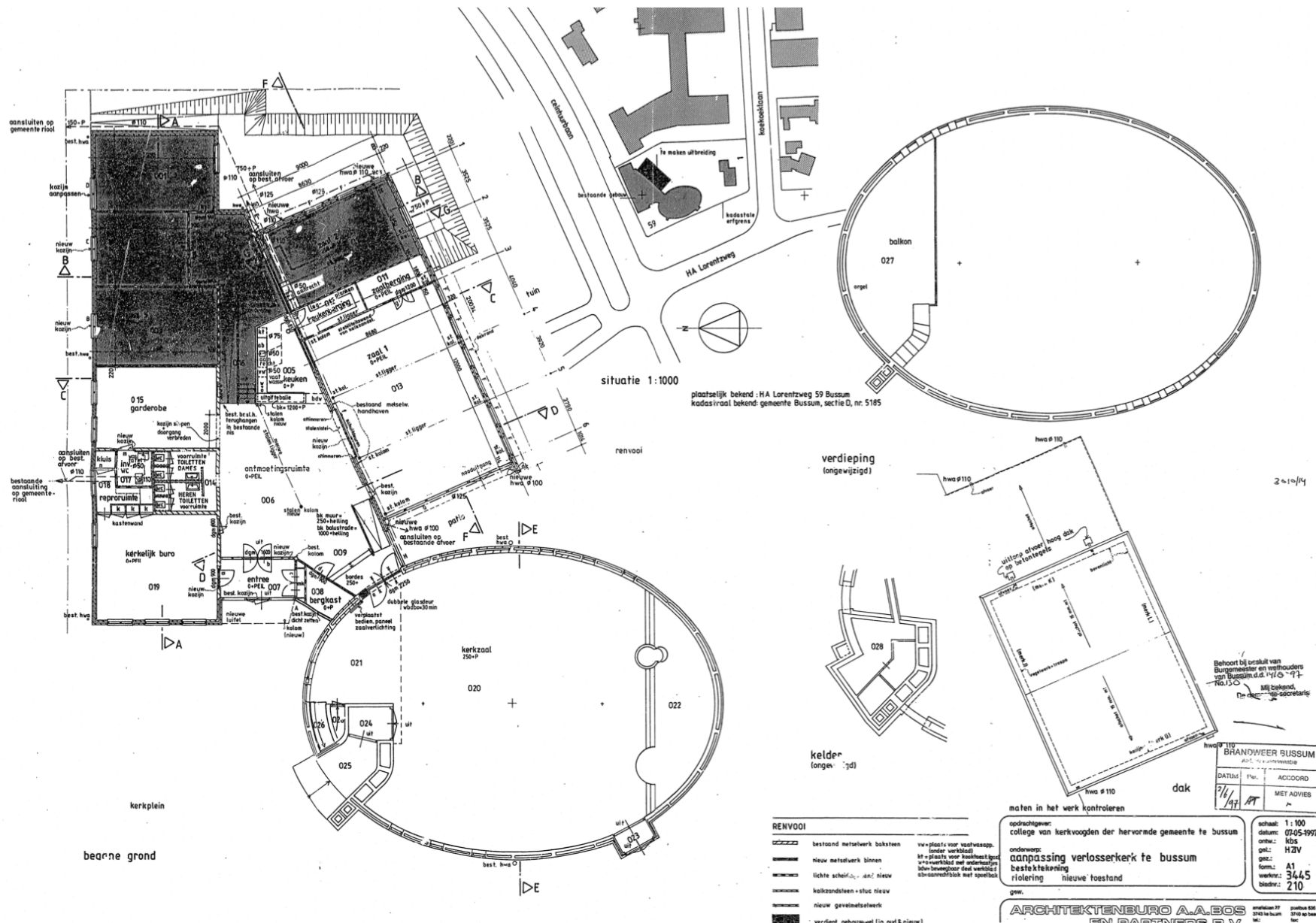
Net als bij de kerkzaal waren ook in het ontmoetingscentrum aan de vensters de functies van de achterliggende ruimtes af te lezen – karakteristiek voor de functionalistische architectuur van de wederopbouw. De ruimte voor de kerkenraad wordt van licht voorzien door vierkante vensters; de twee hooggeplaatste smalle ramen in de gevel aan de Ceintuurbaan voorzagen de bergruimte van licht (nu het halletje met de toiletten). De twee naastgelegen vierkante vensters verlichtten het voormalige podium van de voormalige ontmoetingsruimte. De ruimte voor het podium werd aan de straatzijde oorspronkelijk niet van licht voorzien, maar door vensterpartij aan de tuinzijde, waarop deze ruimte aansloot. Bij de toevoeging van het volume in de tuin moest de lichtvoorziening op een andere manier worden opgelost en is in de straatgevels een aantal vensters geplaatst. Het nieuwe bouwvolume is aan de tuinzijde voorzien van ladderramen ter weerszijden van een deurpartij met dubbele deuren. Vermeldenswaardig is de zorgvuldige wijze waarop de verbouwing is aangepakt. Er is een extra volume tegen de tuingevel geplaatst, zonder het principe van de opbouw van de kerkzaal en de ontmoetingsruimte, verbonden door de centrale hal, geweld aan te doen. De hal is nog steeds centraal, de schuin lijnende tuingevel is min of meer

opgeschoven en nog steeds te herkennen.

Interieur

Net als het exterieur vertoont het interieur van de kerkzaal eveneens sculpturale elementen. Achter de gebogen gemetselde wand van de klokkentoren gaat het portiek en het portaal schuil, maar gaat ook de trap naar het balkon op. Op balkonhoogte is de wand van verticale sleuven voorzien. Tegen de achterwand is het orgel geplaatst, in 1964 als opus 617 gebouwd door de firma B. Pels & Zoon (Alkmaar). De geprononceerde balustrade is van beton met een ijzeren handlijst.

De interieurafwerking van de kerkzaal is sober. De wanden en het gebogen plafond zijn wit geschilderd, de profielrand langs het plafond zijn evenals de balkconstructie en de klokkentoren van een grijze verflaag voorzien; de oorspronkelijk zwarte trekstangen zijn eveneens wit geschilderd. Het is niet onwaarschijnlijk dat het metselwerk oorspronkelijk ongeschilderd was. De oorspronkelijke tegelvloer is mogelijk nog onder het linoleum te vinden. Naar het podium gaan drie betonnen treden op, waarin twee halfronde elementen plaats bieden aan het doopvont (rechts) en het voormalige spreekgestoelte (links). Het rechter element is voorzien van een lichte balustrade. Het doopvont kon oorspronkelijk worden afgedekt. In de loop der tijd (vermoedelijk 2013) is het spreekgestoelte met de hoge gebogen betonnen wand, teruggebracht tot een halfronde uitstulping in het podium, waarop een houten spreekgestoelte werd geplaatst en de spreker beter zichtbaar was.

Afb. 24 De uitbreidingsplattegronden uit 1997 met de nieuwe aanbouw tegen, ingrepen in en aanpassingen aan het ontmoetingscentrum (archief gemeente).

Afb. 25 De kerkzaal met de tuingevel van de aanbouw uit 1997.

Afb. 26 De aansluiting van de uitbreiding (links) op het ontmoetingscentrum (rechts).

Afb. 27 Aan de oostkant van het complex is hogere nieuwbouw verrezen, die een stedelijke achterwand vormt van de binnentuin.

Afb. 28 Bij de verbouwing in 1997 is de entree van het ontmoetingscentrum aangepast en voorzien van een nieuwe pui en luifel.

Afb. 29 De inmiddels vrijwel lege kerkzaal gezien naar het zuiden op het liturgisch centrum.

Afb. 30 Restant van het sobere, maar robuuste liturgische centrum met podium met ronde accenten.

Afb. 31 Het abstracte glas-in-lood venster in de kerkzaal.

Afb. 32 Detail van twee van de glas-in-loodramen, die samen het 7-delige venster vormen.

Achterop het podium was de avondmaalstafel geplaatst. Op het podium is de oorspronkelijke tegelvloer nog te herkennen.

Ook de vloer van de centrale hal is van linoleum voorzien, mogelijk is ook daaronder een (natuurstenen) vloer te vinden. Alle wanden en plafonds zijn wit geschilderd. De bar was aan de westzijde als zijwand van de predikantenkamer hoger opgetrokken en was oorspronkelijk alleen naar de ontmoetingszaal geopend. Alle deuren en kozijnen zijn glad afgewerkt en vermoedelijk grotendeels vervangen.

Een gemeenschap zonder begrenzing

Het Algemeen Handelsblad schreef destijds “De architect wilde met weinig geld een bijzondere taal spreken. Het moest eenvoudig en goed zijn en de kerk moest een symbool worden van een gemeenschap zonder begrenzing, een muur zonder onderbreking. Alles is zeer eenvoudig uitgevoerd, maar het geheel maakt toch diepe indruk. [...]”. Een vergelijking van de Verlosserkerk met de Amsterdamse Opstandingskerk, beter bekend als ‘De Kolenkit’, uit de dezelfde periode en in dezelfde eigentijdse literatuur aangehaald, is snel te maken (afb. 34). Net als de Verlosserkerk kenmerkt het ontwerp uit 1956 door M.F. Duintjer zich door een autonoom sculpturaal bakstenen volume op een ovale plattegrond, eveneens voorzien van een bakstenen toren als accent. Terwijl de gemeenschap zonder begrenzing in Bussum tot uiting komt in een vrijwel gesloten gevel, de “muur zonder onderbreking”, is in het ontwerp van Duintjer

ervoor gekozen om juist het licht te benadrukken dat vrijelijk en bijna zonder begrenzing door de verticale raamstroken naar binnen kan stromen. De Kolenkit wordt beschouwd als ankerpunt in de ontwikkeling van wederopbouwkerken en is als rijksmonument beschermd.

Nielsen, Spruit en Van der Kuilen

Nielsen en Spruit, beiden afkomstig van Vlieland en vermoedelijk ook beide werkzaam geweest bij het architectenbureau van Eschauzier, zetten in 1945 in Bussum hun eigen bureau op. Kerkenbouw besloeg een groot deel van het werk, aanvankelijk met een traditionele driebeukige opzet met bijgebouwen, later worden de ontwerpen plastischer, worden de bijgebouwen onder de kerk geplaatst. De Verlosserkerk kreeg veel aandacht en bezorgde het bureau niet alleen opdrachten onder de Hervormde, maar ook Gereformeerde gemeenten. Spruit richtte zich op het ontwerpen, Nielsen onderhield vooral de externe contacten. Nielsen mengde zich bovendien actief in het debat over de kerkenbouw. In 1954 voegde Van der Kuilen zich bij het maatschap. Nielsen werd in 1962 benoemd als stadsbouwmeester van Amsterdam. Een belangrijke opdracht die het bureau, eerst nog als Architectenbureau Nielsen en Spruijt, later Architectengroep 69, in de jaren 60 kreeg was de bouw van het hoofdgebouw voor de Vrije Universiteit en de Medische Faculteit in Amsterdam.

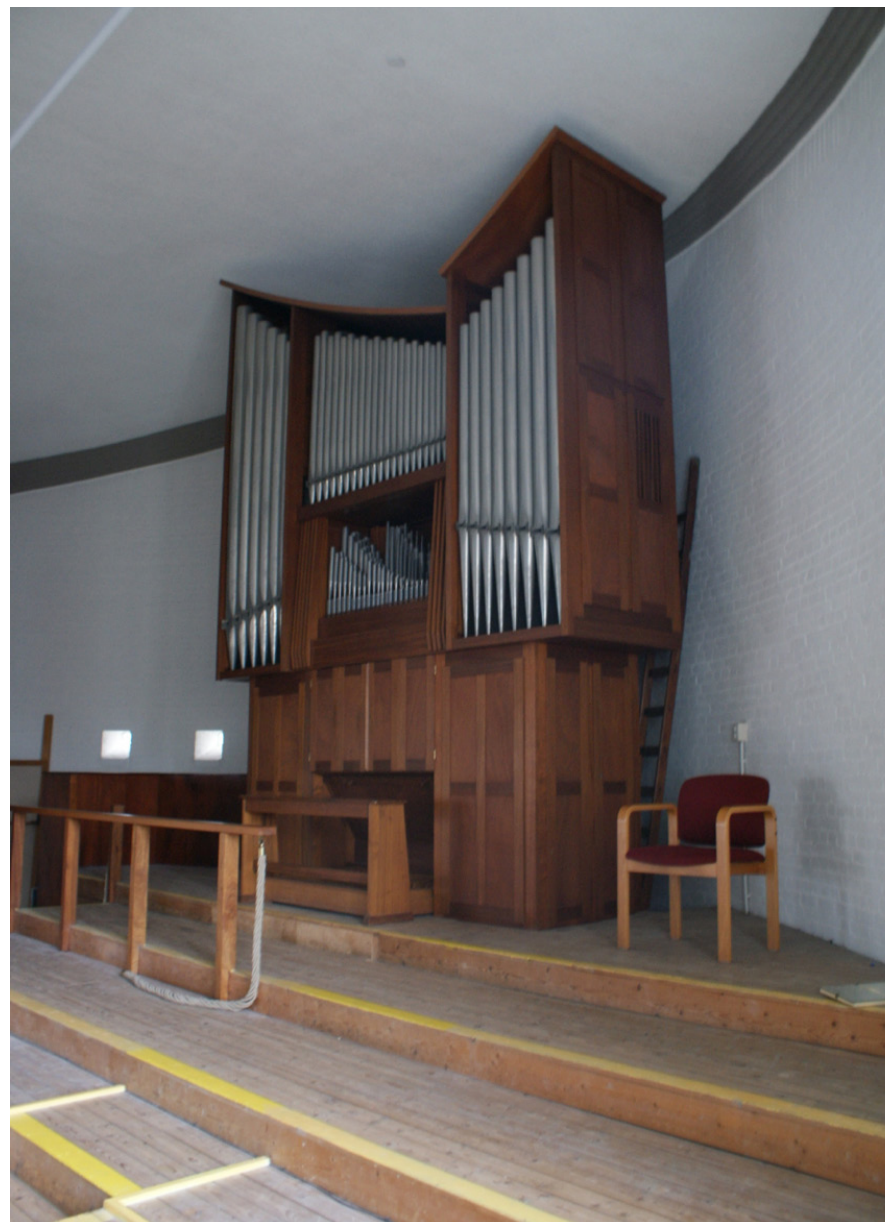
Afb. 33 Opstandingskerk aan de Rosendaalseweg in Arnhem (beeldbank RCE 525405). Gebouwd als Gereformeerde Kerk in 1962 naar ontwerp van de architecten Rotshuizen en Dekker. Destijds een opvallend modern kerkgebouw met toren en, net als de Scheepjeskerk, een laag volume waarin de overige functies onderdak kregen.

Afb. 34 De Opstandingskerk of Kolenkit in Amsterdam, een ontwerp van M.F. Duintjer, werd in 1956 in gebruik genomen (RCE 350482). De kerk is opgenomen in de top 100 Wederopbouwmonumenten van het rijk.

Afb. 36 Aanzicht van hoofdentree onder het balkon en de in een opengewerkte kern.

Afb. 35 Het kerkorgel op het orgelbalkon.

Afb. 37 De entree tot het Trefpunt met het later aangebrachte tochtportaal. Links de dubbele deuren naar de kerkzaal.

Afb. 38 De centrale ruimte in het Trefpunt met links de deuren naar de latere aanbouw en rechts de dubbele deuren naar de kerkzaal.

Afb. 39 De centrale ruimte is voorzien van een bar. Rechts de dubbele deuren naar de latere aanbouw, links de doorgang naar de garderobe.

Afb. 40 Voorbij de bar is de oorspronkelijke wand naar de vroegere zaal met podium verwijderd en een nieuwe indeling aangebracht. De ruimtes erachter zijn niet bezocht.

Afb. 41 Het glas-in-loodvenster van de buitenzijde gezien met eronder het portaal met tweede entree tot de kerkzaal.

Waardering

Monumentwaarden

Op basis van de gegevens uit de voorgaande hoofdstukken wordt in dit hoofdstuk de conclusie getrokken ten aanzien van de cultuurhistorische waarden. De monumentale waarden zijn in de redengevende omschrijving (bijlage 1) niet of nauwelijks toegelicht. Daarop zijn hier nog enkele aanvullingen gemaakt.

Het Oversticht heeft het complex beoordeeld op basis van de landelijk gehanteerde criteria, zoals die zijn opgesteld tijdens het programma van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in de jaren negentig van de twintigste eeuw, het Monumenten Selectieproject (MSP). Sindsdien worden deze criteria algemeen toegepast in de monumentenzorg en bij het waarderen van cultuurhistorisch erfgoed. Hierbij zijn de stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarden, ensemblewaarden, architectuurhistorische waarden, bouwhistorische waarden en de mate van gaafheid en zeldzaamheid beoordeeld.

Verder worden bij de waardering als uitgangspunt de landelijke Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek (2009) aangehouden. Deze zijn vastgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier

Rijksbouwmeester en Rijksgebouwendienst. In de Richtlijnen wordt een onderscheid gemaakt tussen een contextuele (of externe) en een interne waardestelling. Bij de contextuele waardestelling wordt een weging van waarden van het bouwwerk gemaakt ten opzichte van soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau in de vorm van een cultuurhistorische waardering.

Bij de interne waardestelling worden de verschillende onderdelen van één bouwwerk (context, bouwmassa, exterieur, constructie, interieur en afwerking) gewogen. Doel is het bepalen van het relatieve belang van de monumentale waarden van onderdelen van het complex, voorafgaande aan een verbouwing of restauratie waarbij men voor de keus staat deze onderdelen te behouden, te vervangen of te verwijderen.

In de tekst wordt een nadere toelichting gegeven over mogelijke waarden van het interieur en de afwerking. Op de plattegrond op de volgende pagina is de waardestelling op onderdelen weergegeven. De tekst en plattegronden zijn niet los van elkaar te zien, en dienen in combinatie gehanteerd te worden.

De interne waardestelling is, conform de landelijke bouwhistorische richtlijnen, opgedeeld in drie niveaus:

Blauw - Hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Groen - Positieve monumentwaarden, van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Geel - Indifferente monumentwaarden, van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Waardering

Stedenbouwkundige waarden

Veruit de hoogste waarde van het ensemble, met name de kerkzaal is gelegen in de bijzondere beeldbepalende situering van de kerkzaal als markant sculpturaal object op de grens van de groene scheg enerzijds en de flat- en villabouw anderzijds en gelegen aan een belangrijke bovenwijkse weg.

Daarnaast heeft het taps toelopende perceel met kerk, ontmoetingsruimte en pastorie stedenbouwkundige waarde als beëindiging van het bouwblok tussen de Ceintuurbaan en de Koekoekslaan. De oorspronkelijke ruime opzet met ver reikende zichtlijnen vanuit de Groene Long door het bouwblok heen is enigszins te niet gedaan door de aangrenzende bebouwing in het bouwblok. Het ensemble heeft bovendien

32

stedenbouwkundige waarde als een van de drie kerken uit het stedenbouwkundige wederopbouwplan uit 1948, centrale en levendige plekken in het plan, bedoeld voor de drie grootste geloofsgemeenschappen.

Architectuurhistorische waarde

De architectuurhistorische waarde van de kerkzaal met ontmoetingsruimte is gelegen in de moderne en functionalistische benadering van het kerkgebouw en de experimentele plattegrond van de kerkzaal, die kenmerkend is voor en vooroploopt in de ontwikkeling van de Hervormde Kerk in de loop van de jaren vijftig van de 20ste eeuw. Daarnaast is de kerkzaal van belang vanwege de esthetische kwaliteiten die zijn gelegen in het bijzondere ontwerp van de zaal met de ovale plattegrond, de doorgaande gesloten golvende gevel van de kerkzaal en gebogen klokkentoren. Wat het glas-in-loodraam duidelijk maakt, is de acceptatie van beeldende kunst in de kerk. De kerk markeert een belangrijk fase in het oeuvre van het in aanleg Bussumse architectenbureau. Het bijzondere ontwerp had zich onttrokken aan de traditionele architectuur en typologie, bezorgde het bureau veel opdrachten. Het ontwerp is veelbesproken in de eigentijdse literatuur. Daarnaast zorgden de interviews en lezingen van Nielsen in het kerkendebat ervoor, dat de kerk in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de moderne kerkenbouw in Nederland. Kenmerkend voor de typologie van deze wederopbouwkerken is de opbouw met een zeer markante

en architectonisch expressieve kerkzaal met een laag, sober en architectonisch ondergeschikte aanbouw voor nevenruimtes.

Cultuurhistorische waarde

Het ensemble is kenmerkend voor de ontwikkelingen in de loop van de jaren vijftig van de 20ste eeuw in het debat over de kerkenbouw met aandacht voor de veranderingen in de geloofsleer, de plek van de kerk in de samenleving en de weerslag daarvan op het kerkontwerp. Op dat laatste aspect was de Verlosserkerk een van de landelijke koplopers. De kerk is cultuurhistorisch van belang, omdat ze gebouwd is voor een grotere gemeenschap en voor deze gemeenschap een belangrijke rol speelde, niet alleen cultureel als plaats voor de belijdenis van het geloof, maar ook als een plaats van samenkomst met een waardevol sociaal belang.

De ligging van de kerk in de wijk sloot aan bij het naoorlogse gedachtegoed om de sociale cohesie in een wijk te bevorderen door dergelijke gemeenschapsgebouwen centraal te plaatsen. In deze zin is de Verlosserkerk verbonden met de Jozefkerk.

Zeldzaamheid en gaafheid

Als een van de landelijke koplopers is de sculpturale kerkzaal op de ovale plattegrond zeldzaam. Het kerkgebouw met ontmoetingsruimte vormt een gaaf ensemble. Het ontwerp is gaaf op hoofdlijnen en redelijk gaaf in detail. Zo is de volumeopbouw in tact, de nieuwe aanbouw doet daar niet aan af en is daarom positief gewaardeerd. In

de kerkzaal ontbreken de karakteristieke liturgische elementen, behalve het doopvont, en ook de banken zijn verdwenen. Het interieur van de ontmoetingsruimte is geheel gemoderniseerd.

Waarderingsplattegrond

Een hoge waarde kennen wij toe aan:

- de hoofdropzet
- de oorspronkelijke buitengevels
- de kerkzaal
- het liturgisch centrum
- de inrichting met vide en trappenhuis
- het casco van het oorspronkelijke ontmoetingscentrum,
- de overkapping van de kerkzaal met trekspanen
- de ruimtewerking van de kerkzaal

Een positieve waarde kennen wij toe aan

- de aanbouw uit 1997
- de oorspronkelijke buitengevel (nu binnenwand) van het ontmoetingscentrum
- de resterende indeling van de oorspronkelijke opzet van het ontmoetingscentrum

Een indifferente waarde kennen wij toe aan:

- nieuwe ramen in de zijgevel van het ontmoetingscentrum
- delen van het interieur van het ontmoetingscentrum en de aanbouw uit 1997

Transformatieplattegrond

Afb. 42 Bijschrift

Transformatieruimte

Extern

De monumentale waarden van het ensemble manifesteren zich vooral in de markante vormgeving van de bijna vrijstaande kerkzaal op een stedenbouwkundig opvallende plek. Het intact houden van het casco, de karakteristiek van de omgaande vrijwel gesloten gevel en de golvende beëindiging van het dak is van belang; de ruimte voor aanpassingen aan het casco van de kerkzaal is zeer gering.

Daarnaast is het zicht op de kerk vanaf de Groene Long van belang. Het toevoegen van bouwvolumes tussen het groengebied en de kerk doet al snel af aan de beeldbepalende situering.

De kerkzaal lijkt bijna vrijstaand door de combinatie met het aangrenzende lage en ingetogen volume van het ontmoetingscentrum. De twee bakstenen volumes, kerkzaal en ontmoetingsruimte, zijn door een min of meer transparant tussenlid verbonden, maar ook van elkaar gescheiden. De toevoeging van een extra bouwvolume in 1997 heeft daar niet aan af gedaan; de oorspronkelijke schuin lijnende tuingevel is min of meer opgeschoven bij de toevoeging.

Bij transformatie is respect voor deze karakteristieke opbouw van de kerkzaal als makante hoofdvorm en lagere plat afgedekte bouwvolumes van belang, om de beeldbepalende positie van de

kerkzaal te behouden. De ruimte voor aanpassingen aan de volume-opbouw is gering.

Intern

Het sculpturale en functionele element van de klokkentoren, het balkon en het podium met doopvont zijn interieurelementen waaraan de voormalige religieuze functie nog is te herkennen. Aanpassingen hierin verdienen dezelfde terughoudendheid als aanpassingen in het casco. De ruimtelijkheid met overmaat en de soberheid van de kerkzaal waren belangrijke aspecten van het ontwerp. Aanpassingen zijn denkbaar, mits de ruimtelijkheid niet wordt aangetast.

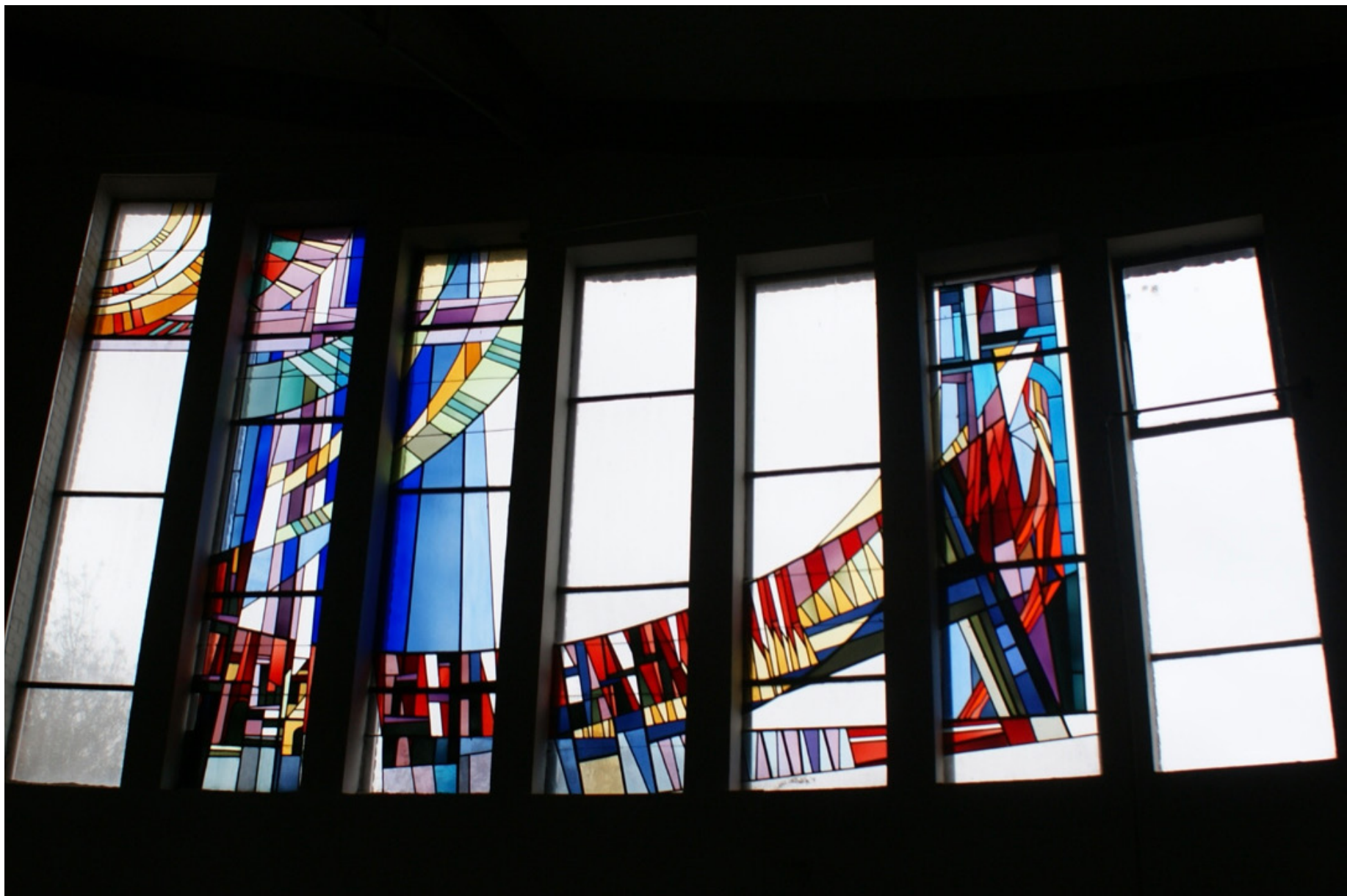
Het interieur van de ontmoetingsruimte is geheel gemoderniseerd en biedt daardoor veel ruimte voor aanpassingen. Ook de aanbouw uit 1997 biedt intern veel ruimte voor aanpassingen.

Wij onderscheiden drie niveaus in transformatieruimte:

Niveau 1 (rood): behoud is het uitgangspunt: de cultuurhistorische waarde of constructie laat nauwelijks transformatie toe. Het casco verdraagt moeilijk wijzigingen; details kunnen nauwelijks worden gewijzigd. Eventuele aanpassing dienen met de groots mogelijk zorg vormgegeven te worden, met evidente architectonische kwaliteit en ingegeven door de noodzakelijkheid van een nieuwe functie.

Niveau 2 (groen): transformatie in evenwicht met behoud: de cultuurhistorische waarde of de constructie laten transformatie of hergebruik beperkt toe. Dit betekent een grote inspanningsverplichting voor opdrachtgever en architect. Ingerepen in het casco kunnen alleen wanneer eminente kwaliteit wordt toegevoegd; details kunnen, mits goed gemotiveerd, worden gewijzigd.

Niveau 3 (geel): transformatie kan de prioriteit hebben: hergebruik of transformatie is relatief eenvoudig te realiseren zonder bijzondere waarden aan te tasten.

Afb. 43 Het abstracte glas-in-lood kunstwerk in de kerkzaal in heldere kleuren, dat mogelijk door Berend Hendriks is ontworpen.

Conclusie & aanbevelingen

Conclusie

Het ensemble is kenmerkend voor de ontwikkelingen in de loop van de jaren vijftig van de 20ste eeuw in de kerkbouw; een gevolg van het debat over de kerkenbouw met aandacht voor de veranderingen in de geloofsleer, de plek van de kerk in de samenleving en de weerslag daarvan op het kerkontwerp. Het ontwerp is veelbesproken in de eigentijdse literatuur. Daarnaast zorgden de interviews en lezingen van Nielsen in het kerken-debat ervoor dat de kerk in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de moderne kerkenbouw in Nederland. De Verlosserkerk was landelijk een van de koplopers.

De kerk is ook op lokaal niveau van hoog belang. Het is een van de drie kerken die in het uitbreidingsplan van 1948 waren opgenomen, waarvan er twee zijn overgebleven. De kerken werden op centrale plakken gesitueerd, waarbij de situering van de Verlosserkerk bijzonder prominent is. Het ontwerp is bovendien van de hand van een in aanleg Bussums bureau.

De monumentale waarden van het ensemble manifesteren zich vooral in de markante vormgeving van de bijna vrijstaande kerkzaal op een stedenbouwkundig opvallende plek; de ruimte voor aanpassingen aan het casco van de kerkzaal

is zeer gering. De kerkzaal lijkt bijna vrijstaand door de combinatie met het aangrenzende lage en ingetogen volume van het ontmoetingscentrum. De twee bakstenen volumes, kerkzaal en ontmoetingsruimte zijn door een min of meer transparant tussenlid verbonden, maar ook van elkaar gescheiden.

Kenmerkend voor de typologie van deze kerk is de opbouw met een zeer markante, praktisch vrijstaande kerkzaal en een laag, sober en ingetogen en architectonisch en wat volume betreft ondergeschikte aanbouw voor nevenruimtes. Bij transformatie is het van belang om deze karakteristieke opbouw te respecteren en de kerkzaal als markante, vrijwel vrijstaande hoofdvorm visueel vrij te houden en de centrale, beeldbepalende positie hiervan te behouden of zo mogelijk te versterken. Toevoeging van bouwvolumes op het omringende perceel is mogelijk, mits – in massa, vorm en architectuur – ondersteunend aan dit principe. Daarnaast is het zicht op de kerk vanaf de Groene Long van belang. Het toevoegen van bouwvolumes tussen het groene voorgebied en de kerk doet al snel afbreuk aan de beeldbepalende situering.

Het oorspronkelijke ontmoetingscentrum is vooral van belang vanuit cultuurhistorisch oogpunt; als

functioneel onderdeel van een kerkenbouw uit de wederopbouwperiode. Het interieur van het ontmoetingscentrum is geheel gemoderniseerd en biedt daardoor veel ruimte voor aanpassingen. De aanbouw uit 1997 is met respect voor de oorspronkelijke opbouw en architectuur uitgevoerd, maar biedt ruime transformatiemogelijkheden.

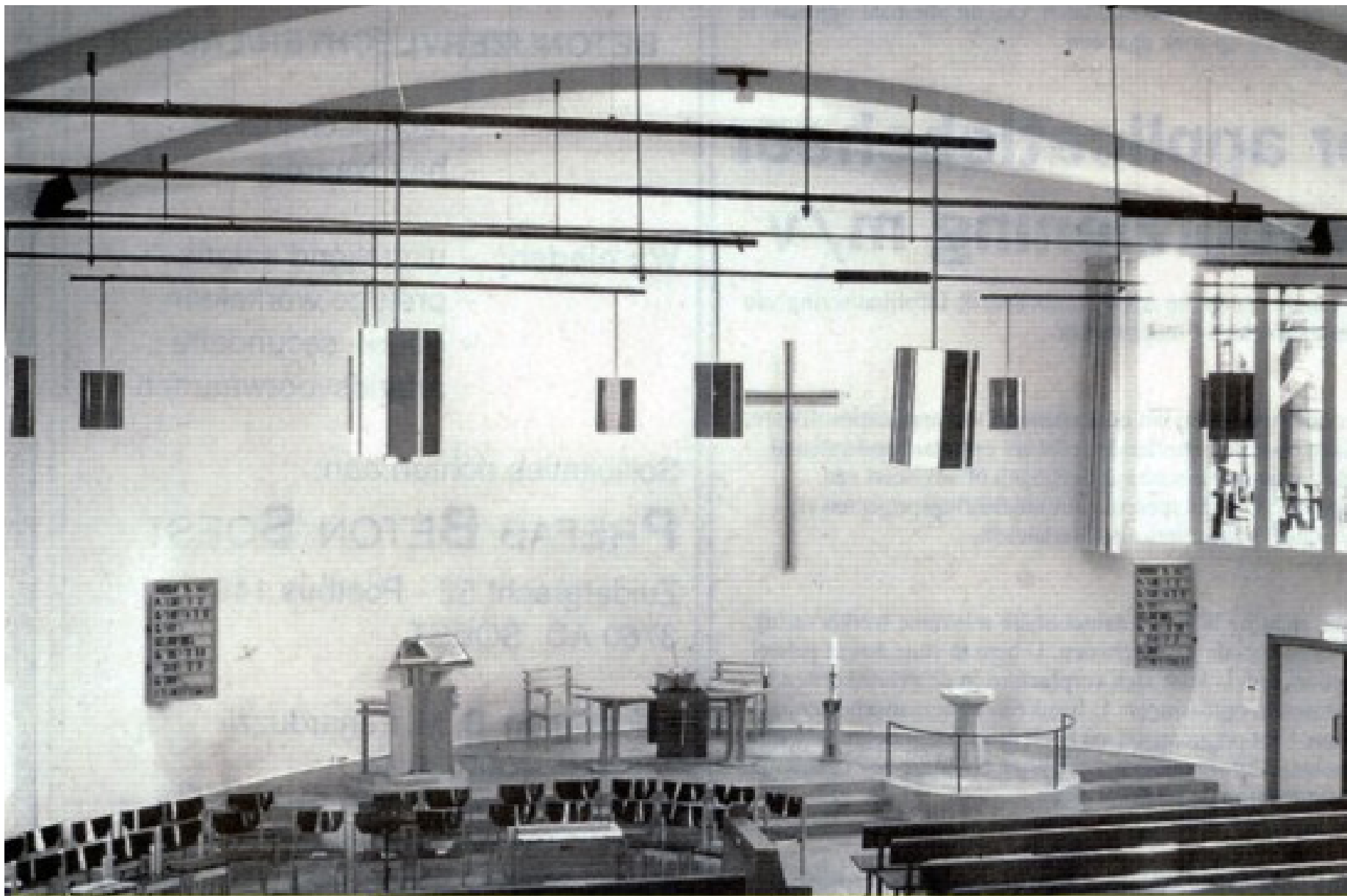
Aanbevelingen

- Het verdient aanbeveling om het voorplein met parkeerplaatsen te herinrichten en te vergroenen, waarbij in de vormgeving aansluiting wordt gezocht met zowel de Groene Long, als met de groenstrook aan de zuidzijde.
- Houd het voorplein vrij van nieuwe bouwvolumes tussen het groengebied en de kerk.
- Het intact houden van het casco van de kerkzaal, de karakteristiek van de omgaande vrijwel gesloten gevel en de golvende beëindiging van het dak is van belang.
- Bij transformatie de karakteristieke opbouw van kerkzaal en lagere, platte bouwvolumes behouden.
- Bij transformatie de karakteristieke kerkzaal als expressief hoofdvolume behouden met ondergeschikte bouwvolumes erom heen.
- Het doopvont zou bij herbestemming een plek kunnen houden in of rondom de kerkzaal.

Afb. 44 Gevel van het ontmoetingscentrum langs de Ceintuurbaan. De eerste drie vierkante ramen zijn in 1997 aangepast met de verbouwing en uitbreiding van het centrum.

Bijlage I – redengevende omschrijving

Afb. 45 Zicht op het liturgisch centrum met het oorspronkelijke doopvont en verder liturgisch meubilair dat dateert van omstreeks het jaar 2000 (bron: Historische Kring Bussum).

Verlosserkerk

Kerk met ontmoetingscentrum

Postcode	1402 CC
Straatnaam	H.A. Lorentzweg
Nummer	59
Gemeente	Bussum
Provincie	Noord-Holland
Periode	1951-1956
Architect	Architectenbureau Nielsen, Spruit & van de Kuilen

Inleiding

De Verlosserkerk, de kerk van de Hervormde Gemeente in Bussum, is gelegen in de naoorlogse uitbreidingswijk Oostereng. De kerk met het aangrenzende ontmoetingscentrum werd tussen 1953 en 1956 gebouwd naar ontwerp van Chr. Nielsen, J.H.C. Spruit en W. van de Kuilen (Architectenbureau Nielsen, Spruit & Van de Kuilen te Amsterdam). Onderdeel van de ontwerpopdracht was de pastorie aan de Koekoeklaan (nr 1), die pas in 1960 gereed kwam. Rond 1969 verloor de pastorie haar functie en volgde een verbouwing tot woonhuis. Aan de uitbouw aan de noordgevel werd links een garage en rechts een studeerkamer toegevoegd.

Op de ontwerptekeningen voor de verbouwing ontbreekt de naam van de architect. In 1977 werd de woning verbouwd naar ontwerp van ir W. van Dapperen uit Amsterdam. De verbouwing

resulteerde in een gewijzigde plattegrond van de begane grond.

De stroom publicaties die na oplevering over de Verlosserkerk verscheen, genereerde veel nieuwe opdrachten voor Architectenbureau Nielsen en Spruit.

In 1995 werden plannen gemaakt voor een aanbouw en renovatie van de kerk. Deze plannen zijn niet gerealiseerd. In verband met het voornemen van het kerkbestuur rond 2009, om zowel de kerk als de bijruimten tot een breed maatschappelijk trefpunt te maken, heeft Stichting Cuypersgenootschap het College van Burgemeester en wethouders van Bussum verzocht de kerk een gemeentelijke monumentenstatus toe te kennen en toe te zien op strenge randvoorwaarden bij een mogelijke herbestemming.

De kerk, het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie zijn alleen vanaf de openbare weg bekeken.

Stedenbouwkundige situatie

De Verlosserkerk, het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie zijn gesitueerd aan de rotonde van de Ceintuurbaan en de H.A. Lorentzweg in de naoorlogse uitbreidingswijk Oostereng. Het perceel waarop de gebouwen zijn gesitueerd wordt begrensd door de Ceintuurbaan (noord), de H.A. Lorentzweg (west) en de Koekoeklaan (zuid). De kerk is in de lengterichting parallel aan de H.A. Lorentzweg georiënteerd. Ten westen van de kerk ligt een brede parkeerplaats. Het ontmoetingscentrum ligt in de lengterichting parallel aan de Ceintuurbaan. Tussen de rooilijn van het ontmoetingscentrum en het fietspad langs de Ceintuurbaan ligt een smalle groenstrook. De groenstrook is beplant met struiken. De voormalige pastorie ligt parallel aan de Koekoeklaan. Aan de straatzijde ligt voor de woning een tuin. De tuin is van de straat gescheiden middels een lage, groene heg. Het perceel achter de kerk, het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie is tuin. Waar de tuin aan openbaar gebied grenst, staat een hoge struikenhaag. Aan de oostzijde grenst het perceel van de Verlosserkerk aan wooncentrum 'De Heul'. Aan de westzijde van de H.A. Lorentzweg ten zuiden van de Ceintuurbaan ligt de 'Groene Long'. Aan de westzijde van de H.A. Lorentzweg ten noorden van de Ceintuurbaan ligt De Kuil. Beide terreinen zijn onbebouwde groenstroken. Ten zuiden van de Koekoeklaan, tegenover de voormalige pastorie, staat een bedrijfspand met architectuur die karakteristiek is voor de jaren vijftig. In dit pand is thans

Afb. 46 Aanzicht van de kerk en het ontmoetingscentrum in 1957 (*Forum* 1/2 (1957)).

een tandartspraktijk gevestigd. Ten zuiden van dit pand zijn aan de H.A. Lorentzweg enkele alleenstaande woningen met ruime tuinen gesitueerd. Tussen de percelen van deze woningen en de H.A. Lorentzweg ligt een breed gazon.

Omschrijving

De kerk heeft een ovale, noordzuid georiënteerde plattegrond. De uit rode baksteen opgetrokken muren van de kerk zijn wisselend van hoogte: de muren van oost- en westgevel zijn in het midden lager dan de muren van de noord- en zuidgevel. Door dit hoogteverschil geleidelijk te overbruggen, ontstaat een licht glooiend dak. In de noordwestgevel is een klokkenmuur geplaatst. De klokkenmuur is een hoog opgaande rechthoekige, verticale bakstenen bouwlichaam dat vanaf de zijgevel in het gebouw steekt. Door de twee helften van de klokkenmuur langs de verticale as enigszins in noordelijke richting te plaatsen, is de noordzijde van de klokkenmuur concaaf en de zuidzijde convex. In het oostelijk deel van de klokkenmuur is in een verticale rechthoekige uitsparing een klok bevestigd. In het westelijk deel van de klokkenmuur zijn, vlak onder de bovenste rand, twee verticale rechthoekige uitsparingen in het muurvlak. Waar de klokkenmuur de dak en de gevel van de kerk raakt, is een vierkante uitsparing. De hoofdentree tot de kerk is ter linkerzijde van deze klokkenmuur. De deur van de hoofdentree is naar de binnenzijde van de kerk verplaatst. De portiek opening wordt aan de bovenzijde benadrukt door een witte betonnen latei. De vloer van het

portiek is enigszins boven maaiveld en lijkt buiten de gevel met de klokkenmuur. De lange rechter wand van de portiek is concaaf, de korte linker wand is convex. De portiekopening wordt aan de bovenzijde benadrukt door een witte betonnen latei. Rechts van de portiek in aan de klokkenmuur een plaquette geplaatst met de naam van de kerk en de woorden 'Want hij heeft omgezien naar zijn volk en heeft het verlossing gebracht. Lucas 1: 68'. Links van de hoofdentree, in de noordgevel, zijn twee rechthoekige ramen geplaatst.

In de zuidwestgevel bevindt zich een tweede entree tot de kerk. Voor deze entree is een rechthoekige aanbouw met een plat dak aan de gevel gebouwd. Boven de aanbouw zijn in de gevel van de kerk zeven smalle verticale ramen met glas-in-lood aangebracht. De ramen zijn verschillend in hoogte: ze worden hoger naarmate het muur en het dak in hoogte toenemen. De ramen zijn middels smalle, horizontale roeden in drie segmenten verdeeld en aan de onderzijde voorzien van een bakstenen vensterbank. In de tegenoverliggende noordoostelijke gevel zijn op gelijke wijze vijf verticale ramen geplaatst.

In de westgevel zijn tussen de klokkenmuur en de zuidwestelijke entree drie vierkante ramen geplaatst. In de oostgevel zijn drie rechthoekige ramen geplaatst.

De ontmoetingscentrum ligt aan de noordoostzijde van de kerk. Het is een gebouw van één bouwlaag met een rechthoekige plattegrond (deel A). Een driehoekig verbindingsstuk met een iets

lagere hoogte dan het rechthoekige gebouw (deel B) vormt de fysieke verbinding tussen deel A en de kerk. Het ontmoetingscentrum accommodeerde oorspronkelijk de kerkenraadskamer, de predikantenkamer, een zaal met toneel en foyer, een keuken, berging, wc's en een hal.

De linker helft van de noordgevel van deel A is gesloten. In de rechter helft zijn vier ramen van wisselend formaat geplaatst. In de westgevel van deel A zijn drie vierkante ramen geplaatst. De westgevel van deel B ligt rechts van de westgevel van deel A. Het is een glazen pui met verticale roeden, een dubbele deur, een gesloten plint en een overstekend dak. Tijdens de laatste renovatie (2011-2013) heeft men het dak gerenoveerd vanwege een lekkage en zijn de oude glas-in-loodramen uit de Zuiderkerk, die onderdak hadden gevonden in de Verlosserkerk, verplaatst zodat ze in één rechte lijn lopen met de buitenramen in dezelfde wand. Ook zijn de donkere deuren in een lichtere tint geschilderd. Het plan bestaat om de verwarming te vervangen, omdat de muren bij de huidige verwarming zwart uitslaan.

De overige gevels zijn vanaf de openbare weg niet te zien en derhalve niet beschreven. Wel zichtbaar vanaf de straat is de bovenzijde van een uitbreiding die tussen de kerk en het ontmoetingscentrum is gerealiseerd.

Waardering

Architectonische waarde

De kerk is een fraai en gaaf voorbeeld van naoorlogse plastische architectuur. Het glooiende, groene dak en de hoge, opgaande lijn van de klokkenmuur maken de kerk tot een markant element in de wijk. De architectuur van het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie is weinig bijzonder, om niet te zeggen oninteressant. Van de westgevel van deel B resteert weinig van het oorspronkelijke ontwerp.

Ondanks het geringe architectonische belang van het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie vormen ze tezamen met de kerk een beeldbepalend ensemble aan de Ceintuurbaan. Het ensemble vormt een stilistische en religieuze pendant van de aan de rotonde Ceintuurbaan-Laarderweg gelegen Sint Jozefkerk.

Binnen het religieuze oeuvre van architectenbureau Nielsen, Spruit & Van de Kuilen is de Verlosserkerk een belangrijk werk en goed voorbeeld van de plasticiteit die de latere kerkontwerpen van het bureau kenmerkt.

De kerk is in contemporaine vakliteratuur regelmatig beschreven. Het ontmoetingscentrum en de voormalige pastorie zijn niet beschreven.

Aangezien het interieur niet kon worden bekeken, is het niet mogelijk over het interieur een oordeel te geven. Het vermoeden bestaat echter dat het

interieur op hoofdlijnen en mogelijk in details nog in (tamelijk) oorspronkelijke staat verkeert.

Stedenbouwkundige waarde

De kerk, het ontmoetingscentrum en de pastorie zijn prominent gesitueerd op een terrein dat met uitzondering van de oostzijde aan alle zijden aan onbebouwde terrein grenst. Het ensemble is een karakteristiek visueel element in het stedenbouwkundig plan van de Oostereng.

Het ensemble is stilistisch en religieus een pendant van de in het uitbreidingsplan Oostereng gelegen Verlosserkerk aan de kruising Ceintuurbaan-H.A. Lorentzweg.

Cultuurhistorische waarde

De Verlosserkerk met bijbehorend ontmoetingscentrum was gebouwd voor de hervormde gemeenschap in met name de naoorlogse uitbreidingswijken Wester- en Oostereng. Teruglopende bezoekersaantallen duiden op een tanend belang van de religieuze en maatschappelijke functie van de kerk en het ontmoetingscentrum.

De pastorie is van de bescherming uitgesloten bij besluit college B&W van Bussum d.d. 28 augustus 2015

Colofon

Titel

Verlosserkerk Bussum. Bouwhistorische verkenning, waardestelling & transformatie-advies

Opdrachtgever

Protestantse Gemeente Bussum

Samenstelling

Marjanne Statema & Mascha van Damme

Beeldmateriaal

Het Oversticht, tenzij anders vermeld

Redactie

Mascha van Damme, Albert Vissinga

Datum

14 juli 2021

Aan de Stadsmuur 79-83
Postbus 531
8000 AM Zwolle
038 – 421 32 57
www.hetoversticht.nl

Aan de Stadsmuur 79-83
Postbus 531
8000 AM Zwolle
038 – 421 32 57
www.hetoversticht.nl

